

O'ZBEK TILIDA EKVONIMLAR VA UNING NUTQDAGI AHAMIYATI

Abdialimova Sarvinoz Sharabjon Qizi

Guliston Davlat Universiteti Tadqiqotchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada o'zbek tilida ekvonimlarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ekvonimlar — bir xil ma'noni anglatadigan so'zlar yoki iboralar bo'lib, ularning sinonimlardan farqli jihati, ma'no va qo'llanish doirasida aynanlikka ega bo'lishidadir. Maqolada ekvonimlar tushunchasi, ularning turli sohalaridagi ishlatilishi va o'zbek tilida qo'llanilish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ekvonimlarning leksik-semantik jihatlari, ularning til tizimidagi o'rni hamda boshqa lingvistik birliklar bilan munosabati haqida fikr yuritiladi. Maqola ekvonimlarning o'zbek tili leksikasidagi o'rnini aniqlashga qaratilgan ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: ekvonimlar, leksika, sinonim iboralar, stilistik effektlar

Kirish

Tilning boyligi va ko'p qirraliligini anglashda sinonimlar yoki o'zbek tilidagi “ekvonimlar” ni o'rganish hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbekistonda asosan so'zlashadigan turkiy til bo'lgan o'zbek tili ma'no va qo'llanish jihatidan nozik farqlarga ega bo'lgan bir qator sinonimlarni o'z ichiga olgan rang-barang leksikaga ega. O'zbek tilida ekvonimlar — bir xil yoki o'xshash ma'noni bildiruvchi leksik birliklar (so'zlar yoki iboralar)dir. Ekvonimlar sinonimlardan tubdan farq qilib, ularning ma'nosi o'zaro aynan bir xil bo'lishi talab qiladi. Masalan, O'zbek tilida:

- "Kitob" va "bosma nashr"
- "Talaba" va "o'quvchi"

Bu so'zlar ekvonimlar sifatida bir xil ma'noni bildirishi kerak. Bu termin lingvistikada keng tarqalmagan, lekin ba'zi o'xshashliklar mavjud bo'lganda ishlatilishi mumkin. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tengdoshlar hodisasi o'rganilib, ularning ta'rifi, tasnifi va lingvistik ifodadagi rolga e'tibor qaratiladi. Ekvonimlar yoki sinonim iboralar shunchaki almashtiriladigan so'zlar emas; ular semantika, kontekst va stilistik tanlovlarning murakkab o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Ushbu malumotlarni tushunish o'zbek tilida so'zlashuvchilarning turli xil ma'no, hissiyot va madaniy ahamiyatga ega ekanligini tushunishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot tilshunoslikning ham nazariy, ham amaliy jihatlariga, jumladan semantik nazariyaga,

leksik tadqiqotlarga va sotsiolingvistik tahlilga asoslangan. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi o'zbek ekvonimlari haqida to'liq ma'lumot berish, ularning shakllanishi, qo'llanilishi va til ichidagi ahamiyatini o'rganishdan iborat. Turli kontekstlardagi bir qator sinonimlarni tahlil qilib, bu iboralar o'zbek tilining umumiy ifodaliligi va dinamikligiga qanday hissa qo'shishini yoritishga intiladi. Bundan tashqari, tadqiqot tilning turli registrarida, rasmiy akademik nutqdan tortib, so'zlashuv nutqigacha bo'lgan ekvonimlarning qanday ishlashini ko'rib chiqadi. Ushbu sinonimlarni o'rganishda tadqiqot zamonaviy foydalanish va tarixiy matnlardan misollar keltirib, ushbu so'zlarning evolyutsiyasini va ularning hozirgi qo'llanilishini ta'kidlaydi. Topilmalar o'zbek tilining lug'aviy boyligi haqida qimmatli ma'lumotlar berishi va inson tillaridagi sinonimlarning tabiati haqida kengroq muhokamalarga hissa qo'shishi kutilmoqda. Ushbu tadqiqot yakuniga ko'ra o'quvchilar o'zbek ekvonimlari inson tafakkuri va muloqotining murakkab namunalarini aks ettiruvchi lingvistik aniqlik va rang-baranglikni qanday oshirishi haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lalilar. Bu izlanish nafaqat o'zbek tilshunosligi fanini boyitibgina qolmay, balki semantik tahlil va qiyosiy tilshunoslikning kengroq sohasiga ham hissa qo'shadi.

Asosiy qism

Ekvonimlar yoki sinonimlar bir xil yoki juda o'xshash ma'noga ega bo'lgan so'zlar yoki iboralardir. Ekvonimlarni tushunish semantik nazariyaga chuqur kirib borishni talab qiladi, bu yerda so'zlarning ma'nolari ularning nuanslari, kontekstlari va boshqa so'zlar bilan munosabatlari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. O'zbek tilida ekvonimlar tilni boyitishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, so'zlovchilarga o'xshash tushunchalarni ma'no, rasmiyatchilik va urg'u jihatidan nozik farqlar bilan ifodalashning turli usullarini taklif etadi. Sinonimlarni turli mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin, masalan, semantik moslashuv, qo'llanish konteksti va uslubiy farqlar. O'zbek tilida tenglamalarni keng ko'lamda quyidagilarga bo'lish mumkin:

Bular har qanday kontekstda ma'nosini yo'qotmasdan yoki ma'nosini o'zgartirmasdan butunlay almashtiriladigan so'zlardir. Masalan, " kuchli " (kuchli) va " muvaffaqiyatli " (muvaffaqiyatli) ma'lum kontekstlarda mutlaq sinonim sifatida ishlashi mumkin, ammo ular odatda turli xil sozlamalarda paydo bo'ladi. Bu so'zlar o'xshash ma'noga ega, lekin har doim ham bir-birini almashtirib bo'lmaydi. Ular rasmiyatchilik, hissiy og'irlik yoki o'ziga xos foydalanish kontekstlari jihatidan farq qilishi mumkin. Misol uchun, " chiroyli " va " go'zal " bir-biriga o'xshash

kontekstlarda ishlatiladi, lekin ular tasvirlangan mavzuga qarab bir oz farq qilishi mumkin. Muayyan kontekstda sinonim bo'lgan, lekin boshqalarida bo'lmagan so'zlar. Misol uchun, " yaxshi " va " mukammal " ba'zi kontekstlarda bir-birining o'rnida ishlatilishi mumkin, lekin har doim ham sinonim emas. Nazariyaga ko'ra, sinonimlar kattaroq semantik maydonda o'ziga xos bo'shliqlarni egallaydi. Masalan, " qiziqarli " va " hayajonli " rag'batlantirish yoki hissiy ta'sir bilan bog'liq bir xil semantik sohaga tegishli bo'lishi mumkin, lekin ularning o'ziga xos ta'sirida farqlanadi. Nazariya kontekst sinonimlardan foydalanishga qanday ta'sir qilishiga urg'u beradi. O'zbek tilida sinonimlar orasidan tanlash ko'pincha so'zlovchining niyatiga, ijtimoiy sharoitga va vaziyatning rasmiyatiga bog'liq bo'ladi . Ekvonimlarning vazifasi shunchaki almashtirishdan tashqariga chiqadi; ular ko'proq aniqlik va hissiy ifodalash imkonini berish orqali muloqotni boyitadi. Ushbu bo'lim o'zbek ekvonimlarining turli kontekstlarda qanday qo'llanilishini o'rganadi :

Rasmiy va norasmiy kontekstdagi ekvonimlar turli maqsadlarga xizmat qiladi. Masalan, rasmiy yozma yoki akademik nutqda aniqroq yoki texnik sinonimlarga afzallik beriladi. Aksincha, kundalik suhbatda norasmiy sinonimlar qulaylik va o'zaro bog'liqlik uchun ishlatilishi mumkin . Masalan:

- Rasmiy kontekst: " Iqtisodiy o'sish "ga qarshi " iqtisodiy rivojlanish "
- Norasmiy kontekst: " O'yin " va " o'yinchoq ".

Adabiy va ritorik kontekstlarda sinonimlar stilistik effektlarni kuchaytiradi va matn estetikasiga hissa qo'shadi. Yozuvchilar va shoirlar takrorlashdan qochish va o'quvchilarda o'ziga xos hissiy reaksiyalarni yaratish uchun sinonimlardan foydalanadilar. Masalan:

She'riyatda " yulduz " (yulduz) va " koinot" lyuminili " (kosmik nur) turli tasvir va kayfiyatlarni uyg'otish uchun ishlatilishi mumkin. O'zbek tili turli mintaqalarda so'zlashadi va mintaqaviy dialektlarda o'ziga xos ekvonimlar mavjud . Madaniy va geografik farqlar sinonimlarning qo'llanilishiga ta'sir qilishi, ma'no qatlamlarini qo'shishi mumkin. Bunda turli xil sinonimlar bo'lishi mumkin. Ularning turli kontekstlarda mos kelishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan alohida konnotatsiyalar va hissiy ohanglar mavjud. Yana bir misol,"rahmat" va "tashakkur" sinonimni tushunish kontekstli ongni talab qiladi va vaqt o'tishi bilan sinonimlarning ma'nolari o'zgarishi mumkin va mavjudlari jamiyat va madaniyatdagi o'zgarishlarni aks ettiradi o'zbek tili leksik semantikaning murakkabligi va boyligini ochib beradi. Ekvonimlarning o'ziga xos jihati va funksiyalarini anglash o'zbek tiliga bo'lgan

munosabatimizni oshiradi va kengroq tilshunoslikka hissa qo'shadi. Keyingi tadqiqotlar ushbu sinonimlarning qanday rivojlanishi va boshqa til hodisalari bilan o'zaro ta'sirini o'rganishi mumkin, bu esa tilning dinamik tabiati haqida qimmatli tushunchalarni beradi. O'zbek tilida ekvonimlar mavzusi ko'p jihatdan leksik-semantik tadqiqotlarga bog'liq. Ekvonimlar odatda lingvistikadagi boshqa terminlar bilan aralashib ketishi mumkin, shuning uchun ularni chuqurroq tahlil qilish zarur. Bir xil ma'noni ifodalashi mumkin bo'lgan, ammo uslubiy yoki kontekstual farqlarga ega so'zlar. Masalan, "yugurmoq" va "chopmoq" so'zlari sinonim hisoblanadi, ammo uslubiy jihatdan farqlanishi mumkin. Ekvonimlar - bu so'zlar yoki iboralar mutlaq bir xil ma'noni bildiradi va ularning konteksti o'zgarishi bilan ma'noda hech qanday farq bo'lmaydi. Ekvonimlar odatda ilmiy va texnik til, qonunchilik, farmatsevtika kabi aniq va bir xil ma'no talablari bo'lgan sohalarida uchraydi. Masalan, qonun hujjatlarida yoki ilmiy ishlarda aniq va qat'iy ma'noli ekvonimlar ishlatilishi zarur, chunki bunday matnlarda aniq ma'no va tushuncha zarur. O'zbek tilida ekvonimlarga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

- "Shahar" va "megapolis"— har ikkalasi ham katta shaharga nisbatan ishlatiladi.

- "Suv" va "H₂O"— ma'nosi bir xil, lekin biri ilmiy, ikkinchisi umumiy tilga xos.

- "Talaba" va "o'quvchi" — aniq bir ma'noda talaba deganda, oliy o'quv yurtida o'qiydigan shaxs nazarda tutilsa ham, u kontekstga qarab umumiy o'quvchi ma'nosida qo'llanishi mumkin. Ekvonimlar ko'proq fan va texnika sohalarida, rasmiy hujjatlar tilida va qonunchilikda uchraydi. Ular tilning normativligiga katta e'tibor qaratilganda, ya'ni tushuncha yoki atama bir xil tarzda tushunilishi kerak bo'lgan holatlarda qo'llaniladi. Masalan, dori-darmon nomlari yoki ilmiy terminlar ko'pincha ekvonim sifatida ishlatiladi. Vaqt o'tishi bilan til o'zgaradi va ba'zi ekvonimlar o'z ma'nosini kengaytirishi yoki toraytirishi mumkin. Bu o'zgarish tilning rivojlanishi va yangi ma'nolar hosil bo'lishi bilan bog'liqdir. Misol uchun, "telefon" dastlab faqat simli telefonni anglatgan bo'lsa, hozir bu so'zga "mobil telefon" yoki "smartfon" tushunchasi ham qo'shilgan. Ekvonimlar o'zbek tilida ma'no tozaligi va aniq ifodalilikni ta'minlaydi. Ular ko'proq rasmiy, ilmiy va texnik sohalarida ishlatiladi. Ekvonimlarni o'rganish, ularning tilimizdagi o'rnini aniqlash va to'g'ri qo'llash tilni yanada boyitishga xizmat qiladi. O'zbek tilida ekvonimlar jamiyatda muhim rol o'ynaydi, chunki ular aniq ma'noni ifodalash orqali aloqa

jarayonlarini samaraliroq qilishga yordam beradi. OAVda ekvonimlar qo‘llanilishi axborotning aniq va tushunarli bo‘lishini ta‘minlaydi. Jurnalistikada tushunchalar va voqealarni aniq bayon qilish juda muhimdir. Ekvonimlardan foydalanish ommani noto‘g‘ri tushunish xavfini kamaytiradi. Texnologiya va sanoatda aniq atamalar qo‘llanilishi zarur, chunki mahsulotlar va jarayonlarni tushuntirishda aniq ma‘noli so‘zlardan foydalanish muhimdir. Ekvonimlar texnik hujjatlar va ko‘rsatmalarda noaniqliklarning oldini olishga yordam beradi. "Avtomobil" va "mashina" atamalari bir xil texnik vositani bildiradi. Ushbu ekvonimlar sanoat sohasi vakillari va iste‘molchilar o‘rtasida aniq aloqa o‘rnatishga yordam beradi. Ekvonimlar o‘zbek tilida va jamiyatda aloqa jarayonlarini optimallashtirish, tushunish darajasini oshirish va noto‘g‘ri talqinlarning oldini olish uchun muhim ahamiyatga ega. Ular rasmiy hujjatlar, ta‘lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari va texnologiya sohalarida aniq ma‘no beruvchi tushunchalar yaratishda asosiy rol o‘ynaydi. Ekvonimlar orqali jamiyatda ma‘no aniqligi va aloqa samaradorligi oshadi, bu esa jamiyatning har xil sohalarida samarali ishlash imkoniyatini yaratadi.

Xulosa

O‘zbek tilidagi ekvonimlarning tadqiqi leksik semantikaning murakkab va ko‘p qirraliligini ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot orqali biz sinonimlarning xilma-xil turlari va vazifalarini ko‘rib chiqdik, ular o‘zbek tilining boyligi va ko‘p qirraliligiga qanday hissa qo‘shishini ochib berdik. Tahlillarimiz shuni ko‘rsatadiki, ekvonymlar shunchaki o‘zaro almashtiriladigan so‘zlar emas, balki tilning konteksti, jilosi va madaniy tuzilishiga chuqur singib ketgan. Ekvonimlarning mutlaq, qisman va kontekstli sinonimlarga bo‘linishi ma‘nolarning o‘zaro kelishi va ajralish yo‘llarining xilma-xilligini ko‘rsatadi. Bu tasnif o‘zbek tilida samarali muloqot va uslub tanlashga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan nozik farqlarni tushunishga yordam beradi. Semantik, pragmatik va nazariy nuqtai nazarlarni qo‘llash orqali biz sinonimlarning tilda qanday ishlashi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo‘ldik. Bundan tashqari, tadqiqot rasmiy akademik yozuvdan tortib norasmiy suhbatgacha bo‘lgan turli kontekstlarda ekvonimlarning roli va ularning adabiy va ritorik ifodaga ta‘sirini yoritib berdi. Sinonimlarning turli ma‘no turlari va hissiy ohanglarni ifodalash qobiliyati tilni boyitadi, murakkab fikr va hissiyotlarni ifodalash qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, biz sinonimlardan foydalanish bilan bog‘liq muammolarni, jumladan, turli so‘zlarning nuanslari va ma‘nolarini, polisemiyaning ta‘sirini va tilning rivojlanish tabiatini ko‘rib chiqdik. Bu muammolar sinonimlarning

madaniy va lingvistik o'zgarishlarga moslashib borayotgan dinamik tabiatiga doimiy izlanish va diqqat bilan qarash zarurligini ta'kidlaydi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot ekvonimlarning muloqotni kuchaytirishdagi rolini yoritib, til boyligini aks ettirish orqali o'zbek tilshunosligini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlar sinonimlardan foydalanishning rivojlanish tendentsiyalarini, mintaqaviy o'zgarishlarni va ularning til rivojlanishiga ta'sirini yanada o'rganishi mumkin. Bu jihatlarni tadqiq etishda davom etar ekanmiz, biz o'zbek tilining murakkabligi va go'zalligini, uning sinonimlarini yanada qadrlashimiz mumkin. Ushbu tadqiqot natijasida olingan tushunchalar nafaqat o'zbek tili haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki semantika nazariyasi va qiyosiy tilshunoslik bo'yicha kengroq muhokamalarga ham hissa qo'shadi. Sinonimlar orasidagi nozik farqlarni tan olish va qadrlash tildan yanada nozik va samarali foydalanish imkonini beradi, natijada akademik so'rov va amaliy muloqot uchun foyda keltiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Tursunov, A. (1982). o'zbek tildan lug'at boylig va metodologiyasi.
2. Ermatov, I. (2022). Terminologiya tizimida gipero-giponimik va ekvoniimik munosabtlar
3. Shukurov, Sh. (2006). o'zbek tilda sinonimlar va ularning ilova.
4. Sayfullayev, M. (2001). Tarjima nazariya asoslari.
5. Asqarova, M. (2015). Tarjima jarayonda ekvivalentlik muammolar

Research Science and Innovation House

